СРЕЩИТЕ МИ С ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

— „Смъртта на Пенча Славейков, — писа Алфред Йенсен, — означава голяма загуба, почти незаменима, за българската поезия и крайно скръбна за ония, които са имали щастието да познават този необикновен човек“.

В края на върволицата от люде, които са имали щастието да познават този необикновен човек, бях и аз. Запозна ме с него моя другар по идеи и близък Пенчов приятел *Никола Харлаков*.

— Познавам този каменградчанин отдавна — каза Пенчо — и дружески ми подаде своята трепереща малко десница. Обичам Каменград. . .

Каза и сведе поглед над шахматните фигурки. При запознаването ни Пенчо и Николай играеха шахмат в кафене „България“. И тук много често се срещахме. След упорита работа, той идеше тук за отмора. И наистина в това кафане, неповторимо в България, можеше да си почине човек. Почиваше си и Пенчо всред тесен кръг от приятели и познати. По обществени и литературни въпроси по-рядко се приказваше. За него любимата почивка бе играта на шах. И най-често с Харлаков, с когото се много тачеха. Чувствуваха се като „земляци“ — от Трявна и Габрово. Аз бях желаният им „асистент“, защото нищо не разбирах и никога не се намисах в играта им. А „намиране на гагата“ на нежеланите „асистенти“ много нервираше Славейков, и той при такива случаи бе готов да прекрати играта или да нарутае „нахала“.

По това време — 1907-1908 г. Пенчо работеше усилено върху „Кървава песен“, с която обезсмърти моя роден град и великата Средногорска епопея.

— Делията е много по-млад от мен, той е роден след Освобождението, но името му ще сложа в моята „Кървава песен“. Вие с него носите духа на несмирните народни въстания, казал един път Пенчо на Харлаков. Зная какво правихте по време на железничарската стачка и освиркването на Кобурга. . .

С Пенчо се видяхме и в Солун. Аз бях слязъл със Сандански от Пирина, а той дойде с Народния театър. Искаше много да се запознае с нашите легендарни войводи Сандански, Чернопеев, Кантарджиев, Паница, в чието лице виждаше истинските борци за освобождението на Македония, която трябва да заживее свой самостоен живот, а не да става плячка на коронованите чакали. И мисля, че срещата му с тях му е подпомогнала да ретушира образите на своите герои в неговата безподобна досега българска национална епопея.

Нов допир с Пенчо имахме през 1910 г., по време на Славянския събор. Тогава бях редактор на в. „Камбана“ на Кр. Станчев и с негово одобрение поведох борба против панславизма и черносотническия елемент в събора. Към тази борба се присъединиха и й придадоха широк размах Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Петко Тодоров, Кр. Раковски и множина други от прогресивната българска интелигенция и цялото съзнателно работничество. Със статии и особено с големия митинг в работническия клуб на ул. Екзарх Йосиф, черносотническите елементи и монархически попълзновения биваха дълбоко разобличени. И с право може да се твърди, че с тази борба и особено с митинга, в който Пенчо Славейков зае средищно място, се постави вододела между реакционния панславизъм и истинското народно демократическо движение за славянско братство и за единение с народите от цял свят.

За проявената от Пенчо гражданска доблест, през следната година той бе уволнен от служба и, наново огорчен, напусна родната си земя, която вече не видя.

„Кървава песен“ не слиза от моята писмена маса и не само защото тя възпя моя роден край, а защото е вдъхновена поема на борбата за свобода, за правда, за напредък, за човечност. И когато се спирам на редовете, в които се описват героичните подвизи на *Стойчко Делирад*, който „нает на двама за отпор, върти двуостра пелка и кастри“, спомням си за моя чичо Павел, як и скромен „десетник“ в героичната отбрана на 10-дневната Панагюрска република.

Наистина:

Нараства друг род, за други
съдбини. . .
Забрава спуска се над минулите
дни. . .

Но певецът на народните борби никога няма да бъде забравен. Неговото „*пламенно слово*“ го препрати във *вечността*.

П. Делирадев

КАК ХОДИХ ДА СЕ КАРАМ СЪС СЛАВЕЙКОВ

от

Рачо Стоянов

Пенчо Славейков стана управител на Народния театър — тогава така се наричаше директора на театъра — в 1908 година, след като дойде на власт демократическата партия. След като преобразува облеклото на разсилните, той побърза да отнеме картите на журналистите за свободен вход на представленията на театъра. Една вечер, без предупреждение и обяснение, разпоредителите в салона прибрали картите и не ги върнали на притежателите им.

Възбудени от тая мярка, журналистите, тогава твърде чувствителни за правата си — лесно обяснимо, като се знае, че те току що бяха завършили борбата срещу едно правителство, това на либералите, и продължаваха, като по инерция да ръфат жестоко новото правителство на демократите — се почувствуваха обидени, оскърбени и пренебрегнати, и се разсърдиха страшно много. Събрани, за да си разменят новините в една стая на Народното събрание, репортерите решават много бързо да обявят „бойкот“ на Народния театър. Това значеше, не само че за представленията на театъра не ще се напечати никаква критика или рецензия, но че дори обикновените съобщения, давани в хрониката за реда на представленията, не ще намират вече място във вестниците. Така да се каже, театърът от тоя ден преставаше да съществува за вестниците. Другите сътрудници, редакторите и стопаните на вестниците не се възпротивиха на това решение на репортерите и „бойкотът“ се проведе напълно. Изключение правеше единственият правителствен вестник, (защото по онова време опозиционните вестници бяха повече от правителствените), но той нямаше значение.

Когато се отнемали картите, аз не бях в театъра и затова с мъка приех тоя „бойкот“, който ме лишаваше от възможността да посещавам театъра. Но от колегиалност, и за като другите, се подчиних на общото решение. Работех за тогава във вестник „Ден“, който се списваше под вещото ръководство на Велчо Т. Велчев и гдето сътрудничеха: Вазов, Величков, Антон и Димитър Страшимирови, Ст. Михайловски, Кирил Христов и редица други литератори. За да допълня сиромашката си надница като коректор, пописвах понякога фейлетони под псевдонима „Сатин“. Дружах с литературната и артистична бохема, чието главно свърталище бе тъй нареченото „Арменско кафене“. От това кафене започна и нападението на неколцина актьори против „бойкота“. Защото театърът и страдаше и не от нашия „бойкот“, но че актьорите се почувствуваха някак изоставени и пренебрегнати, щом не се споменаха имената им във вестниците, това бе ясно.

Задяван постоянно от неколцина актьори за „бойкота“, закачки, които ме правеха отговорен едва ли не за всички безсмислия по театъра, отпечатани във всички вестници, аз трябваше да търпя и прекалеността, които някои от актьорите достигаха, особено когато приписваха на Славейкова изрази, в които липсваше не само ум, но дори и приличие. Особено се отличаваше в това отношение един от тях, който се считаше за остроумен и който приписваше на Славейков всички мръсотии, които му хрумваха. От неговите думи излизаше, че няма по-голям ругател и псувач от Пенча Славейков, особено ако станело дума за журналистите. Тогава бивал безпощаден и достигал дори до побой над нещастника, който се мернел пред погледа му; бастуна му влизал в действие. Такъв изглеждаше в предаванията на тоя актьор поетът Пенчо Славейков, чиито стихове бях чел и всичко ценех.

Славейков с българи студенти в Лайпциг

И един ден, докаран до крайност от тия закачки, аз ядосано казах: „Дявол да ви вземе и вас и вашия управител, щом е така! Аз ще видя дали е такъв, какъвто вие го описвате. Ще отида още сега при него и само да се опита да ме оскърби. . .“

Разбира се, аз не вярвах на всички тия мръсотии, особено се осъмних в тяхната вярност, когато въпросният актьор някак смутено, но много настойчиво започна да ме убеждава да не отивам, да не се излагам на грубости. Това желание да ми се попречи да се явя пред Славейкова, в което прозираше някакъв страх, ме още повече утвърди в решението ми.

Все още тръпен и ядосан от разговора в кафенето, пристигнах в театъра и първата ми изненада беше, че Славейков ме прие незабавно. Щом му съобщи разсилният, че човек от редакцията на вестник „Ден“ иска да го види, той тутакси заповяда да ме пуснат.

Влязох в кабинета му и го видях седнал до едно голямо бюро. Бях виждал поета един два пъти из улиците куц, с дебел бастон в ръка, винаги наведен надолу, сякаш се бореше вътрешно с недъга си. Сега го виждах отблизо. Високо и широко чело, набраздено с водоравни бръчки, над очи тъмни, големи, с тежък поглед, неподвижен и буден, внимателен. Облегнал двете си ръце на бюрото пред себе си, той мълчаливо и изпитателно ме изглеждаше, докато влизах. Усетих, че се смущавам, но надвих свенливостта си и затова някак рязко изрекох първите си думи:

— Господин управителю, рекох, вие ни отнехте картите за посещение на театъра, лишихте ни от възможността да посещаваме театъра и лишихте самия театър от постоянните съобщения, които ние редовно давахме за представленията. .

— Чакайте, — продума Славейков — не съм ви отнел картите. . .

За пръв път слушах Славейков да говори и ако първото впечатление от неговата външност бе внушително, впечатлението от неговия говор можеше да отчае всекиго. То бе ломотене на паралитик, приличаше на фъфлене на пийнал човек, който едва движи езика си. Личеше си, че употребява усилия, за да говори, че може би е мъчително за него да чувствува, че фъфли и неволно съжаление към него обхващаше слушателя. За привикналите, за постоянните негови събеседници, тоя говор навярно изгубваше нещо от своята грозота, но за непривикналия човек той бе някак смущаващ и будеше съжаление.

Славейков на пазаря в Щип (Македония)

Бавно, със запъвания, Славейков започна да ми обяснява. Не се наемам сега да произведа точно неговите думи, но смисъла им запомних и ще ги предам така, както ги запомних, без да отговарям за тяхната точност.

— За мене се е създало впечатление, че не обичам журналистите и вашите колеги са се полъгали по тия клюки. Против журналистите аз не съм, а ценя особено тяхната работа като помощници на театъра. Кажете на вашите другари, че те напразно са се разсърдили. Картите се събраха, за да се заменят с нови, защото бяха от миналото управление, което е раздавало карти, на кого щяло и кого нещяло.

В тоя смисъл той продължи да говори още известно време. *Слушах го внимателно и с изненада: очакванията ми да бъда нагрубен и да се скараме пропаднаха.*

Но аз бях получил вече формално уверение, казано не вестникарски език, и нямаше защо да отнемам времето на Славейкова. Тръгнах да си отивам.

— Чакайте, — спря ме Славейков, — не съм още свършил. Кажете на другарите си, че винаги можете да дохождате в театъра. За вас винаги ще има. Но за тях, само за журналистите, а не да се отнемат картите от тях и да се дават на слугините и бавачките на стопаните на вестниците. Вие сам ще признаете, че сте виждали на местата за журналисти други лица, обикновено близки може би на главните редактори и стопаните на вестниците, но които нямат нищо общо с вестниците и с театъра. . . Нямам нищо против слугините и бавачките, нека и те гледат театър, но нека главните редактори и стопаните на вестниците да им купят билети, а не да отнемат вашите места.

Трябваше да призная, че той имаше право, макар че нашата редакция не беше се провинила в тоя грях, от който страдаха други вестници.

Най-после моето интервю свърши, Славейков си каза думата, любезно ме изпрати с едно „хайде сега със здраве“ и аз излязох от театъра радостен и весел.

— Е, не ви ли е срам, че клеветите тоя добър човек, бе? — нахоках аз на своите събеседници, които заварих все още в кафенето да пушат и да пият кафе. — Той бил много любезен и мил човек! Посрещна ме добре, любезно ми обясни всичко, ни една лоша дума не ми рече!

И аз разказах за разговора със Славейкова.

Но виждали ли сте котка да падне по гърба си? — Моят събеседник беше от тая котешка порода.

— Хе, — каза той в заключение, — той ще е видял, че не си само журналист, а си и писател, знаел е кой си и затова. . . Я да беше само журналист, щеше да видиш и патиш! Видя ли му бастуна?

Разбира се, едва ли Пенчо Славейков е можел да се заинтересува от един незначителен начеващ писател, но кой можеше да излезе на глава с такъв човек, какъвто бе моя събеседник? Най-доброто опровержение на всичките му клевети беше това, че картите за свободен вход се върнаха на редакциите, подписани тоя път от Славейкова, и „бойкотът“ престана.

коснеш до политиката, до императора, до немските идеали, дори до немската полиция — и тя е нещо като идеал в Немско!—там вече работата взема опък край. Не дай боже, ако случайно пък се падне майка ти и баща ти да са от коляното на Авраама. Ти можеш да си творец не само на Зимна приказка и на Книга на песните, но и звездите да снемеш от небето, пак ще те мразят до погнусение. Хуморствувай, но само невинно: сатирата дръж в себе си, стрелите на сарказма мятай отвъд рейнската граница, копието на присмеха забивай където щеш, но не и в немското патриотическо сърце! Хуморът е гъдел на сърцето: гъделичкай колкото щеш, и себе си и другите, колкото повече — по-приятен си. Но Аристофан в Немско, сатирът, той е чуждо животно, и разваля кефа на домашните животни. Те искат да ги приспиват, а не будят. Че сивото в живота им (както казва един нашенски пърч) се бои от светлината. Но както нашата пословица уверява, Господ разбира от шега и помага на присмех: и, види се, за да пръсне скуката от немската поезия, той е упълномощил правнука на Ахасфера да се роди между немците и да извърши тая работа, за награда на което му е позволил да пее и изпее най-хубавите немски песни. Каквото изгуби от сатирата — да го дотъкми с тях. И мисията и позволението божие Хайне е изпълнил, но като еврей — попрекалил го е малко нещо и в лошото и в хубавото. Но хората са си хора, гледат му само лошото и само за него му водят сметка. Сметката я водят почти всички немци, но от тях най-арогантни са педагозите, ония, които са помощници на държавата в поидиотяването на народите. Но от сметки не се боят само двама: геният и — евреинът, т. е. искам да кажа, Хайне не се бой!

Тоя поет, тъй умразен на мнозина, е създал неща, които ще живеят и тогава, когато от Немско и немци може би не ще има и помен дори. И паметниците негови — ако би му дигнали паметници — и те ще умрат: ще умре и името му, а творенията му едни ще останат, като свидетели на онова, което някога е било. Дивни свидетели! Както сега имаме творения на незнайни певци, от изчезнали времена, единички живи от мъртвото за нас. От всички Хайневи творения, ясно е за мен, Книгата на песните ще има именно такава съдба. И тя ще свидетелствува донякога, че в най-скучната земя е живял един (тогава няма да се знае, че е бил еврей?) весел шегобиец, който е плакал както никой друг, и тъгувал и бленувал и се е шегувал со всичко и со себе си! Който вървял и пред и след и отстрана на живота, като глупеца на цар Лира, да му говори своите и негови истини, да плаче и за му се присмива за неговите лъжи — и да обича дори онова, което не е вече за обич. В *Книгата на песните* има неща, които са уникуми в областта на лириката. Да бях еврей, бих ги оценил в лари — и няма кой да ги купи, понеже са безценни. Най-скъпите от тях са ония, които не присмехът, а скръбта на неговото любещо сърце е родила, в болка, както мидата своите бисери. И тия бисери Хайне е нанизал в една огърлица, една единствена, на която името е *Книга на песните*. И други нанизи от бисер има той, и докрай живот само това е правил — да нижe такива нанизи. И на смъртно легло.

И една сутрина, няколко дена преди смъртта му, книжката, на която той е нижал, пада от ръцете му. Пада не от безсилие, а от трепет на вълнение от нещо мило, непреживяно досега от него ни наяве, ни на сън. Но не само от него, а от никой поет на света непреживяно. . . Отвън по стълбата вече се чува някакъв странен тропот и шепот, отварят се врата, чуват се окашляния. И, един по един, влизат в стаята му — в тая стая, в която той лежи, прикован на леглото от десет и двайсет години, блед като Христа, съсухрен като Лазаря — влизат цяла тълпа трои, небръснати, тъжни и смутено усмихнати, добродушни немци, с облекла като чели зети на заем, тъй висещи на снагите им: хор от певци, които от няколко дни дават концерти в Париж. Те си отиват утре и, научили какъв е халът на поета, идат да си земат сбогом от него и да му направят първо и последно удоволствие в живота. Една две минути мълчание. Някои от тях се окашлят пак. Поета подига с изпитите пръсти на левицата си клепката — пуща я пак, в ъгъла на устните му трепва странна усмивка, като полузабравен отдавна-отдавнашен спомен. Облъхва го като чели дъх на теменужки, дъх от родния край, счуват му се родни звуци, толкова години нечувани, шумът на дъбови вейки се обажда и иска да му каже нещо. И една сълза се сбира под ресницата му, блясва, готова да се отрони по безкръвната буза. Хорът пее песните на поета. Най-хубавите немски песни! Една. Две. Три. . . И тихо, по-тихо от веенето на смъртта, галят челото му родни звуци, свои слова — „Защо се ти яви, сълза самотна? Ти пречиш, замъгляваш моя поглед. От вече забравени години, само ти една още си останала на окото ми. Имаше ти безброй бистри сестрици . . . и всички те изчезнаха, една подир друга, както ония мъки и радости, които гнетяха душата ми. Изгаснаха и ясните звездици, които понякога се усмихваха в сърцето ми с ония радости и мъки. И оная любов изчезна вече, като дим изчезна и тя. Отрони се, изчезни вече и ти, самотна сълза!“

Но тая последна сълза не се отрони от окото му, и нея внукът на Ахасфера отнася в своята вечност, като спомен от живота.

Пенчо Славейков